

*Dan TUDORACHE**

**FENOMENUL POEZIEI CARCERALE. O ANALIZĂ A LOCULUI
POETILOR ȘI A ROSTURILOR POEZIEI ÎN CADRUL
REZISTENȚEI PRIN CULTURĂ ÎN ÎNCHISORILE COMUNISTE**

THE PHENOMENON OF PRISON POETRY. AN ANALYSIS OF THE PLACE
OF POETS AND POETRY VERSES WITHIN THE FRAMEWORK OF
RESISTANCE THROUGH CULTURE IN COMMUNIST PRISONS

Abstract: Regardless of whether it was practiced in a limited or broadly participatory manner, with longevity or intermittency, intellectual resistance was always supported by three types of artisans, namely lecturers, storytellers and literary creators, each of them distinguished by a diversity of nuances, according to the intellectual background and talent shown, from debutants and dilettantes to masters of the written or spoken word. In any case, the literati were the creators of the moment, and the poets represented the most prominent group, and were even perceived as a distinct category, of "apostles" of salvation through the word. Their capital role was repeatedly emphasized by dozens of Gulag survivors.

In order to understand the world of writers and their influence in the world of detention, it is imperative to outline a typological radiography, depending on the political regimes that condemned them, the relationship with poetry had until the stage of detention, the narratives cultivated in the space of reclusion and, of course, the reception had throughout this time. Other relevant typologies relate to education, age and gender.

Keywords: poetry, prison, Gulag, communism, resistance, Romania

*

*Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, dantudorache2004@yahoo.com.

Poezii, figuri centrale ale rezistenței intelectuale

Indiferent dacă a fost practică restrânsă sau larg participativă, cu longevitate sau intermitență, rezistența intelectuală a fost întotdeauna susținută de trei tipuri de artizani, respectiv *conferențiarii*, *povestitorii* și *creatorii literari*, fiecare din ei deosebindu-se printr-o diversitate de nuanțe, după bagajul intelectual și talentul arătat, de la debutanți și diletanți, până la maștri ai cuvântului scris sau rostit. În orice caz, literații au fost creatorii momentului, iar poezii au reprezentat grupa cea mai proeminentă, ba chiar au fost percepuți ca o categorie distinctă, de „apostoli” ai salvării prin cuvânt. Rolul lor capital a fost subliniat în repetate rânduri, de zeci de supraviețuitori ai Gulagului, între ei figurând și Eusebiu Cutcan, cu una din cele mai elocvente mărturii: „Pe acești poeți ai noștri din temniță i-am considerat pe fiecare un «Walemberg»¹... Fiecare poezie, fiecare vers era pentru noi un pașaport pentru trecerea prin acest iad. Căci în detenție, în clipa în care ți se clătina, ți se dărâma, ți se surpa suportul moral, trupul, fizicul se prăbușea. Pentru că nu poate rezista acelui tratament (nici de supraviețuire; cât ai da unui câine căruia îi dai cu piciorul după ce i-ai întins coaja de mălai). Nu puteai rezista. Și singurul nostru suport moral erau aceste poezii și aceste versuri. Plus preocuparea ce aveai, ca intelectual, să înveți, să îți pui mintea la contribuție, la judecată. Și uitai. Uitai de frig, de foame, uitai de bătaie, uitai de cei de-acasă, uitai de libertate, uitat de toate. Și-ți formai universul tău în care trăiai, în afară de lumea de dincolo de ziduri. Eu le-am zis fiecărei poezii, un pașaport pentru trecerea prin iad. Este marele merit al poezilor noștri din temniță. Fiecăruia i-aș ridica un monument. Au salvat sute de mii de oameni – pe cei care le-au cunoscut idealul. Și ei, poezii înșiși, la asta se gândeau: să salveze cât mai mulți. Aveau această conștiință”.²

Pentru a înțelege lumea literaților și influența lor în lumea detenției, este imperios necesar să conturăm o radiografie tipologică, în funcție de regimurile politice care i-au condamnat, relația cu poezia avută până la etapa detenției, narațiunile cultivate în spațiul reclusiunii și, desigur, receptarea avută în tot acest timp. Alte tipologii relevante țin de educație, vârstă și sex.

În funcție de regimurile care i-au trimis în spatele gratiilor se disting două categorii, respectiv cea a poezilor cu detenții efectuate inclusiv în regimurile anterioare „democrației populare” și desigur, cei confrunțați doar cu represiunea comunistă. În prima s-au regăsit simpatizanți și membri ai organizației legionare,

¹ Raoul Gustaf Wallenberg, diplomat și om de afaceri suedez, care a salvat de la exterminare mii de evrei aflați în Ungaria fascistă, spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. A se vedea mai multe detalii biografice la adresa <https://encyclopedia.ushmm.org>.

² Ovidiu Liviu Malița, „În închisoare, fiecare poet era un Wallemborg...”. Convorbire cu preotul Eusebiu Cutcan, în *Apostrof*, Anul I nr. 2 (ianuarie 1990): 26-28.

aceștia înregistrând de obicei detenții scurte, uneori și repetate, mai ales în anii cei mai tensionați cu regimul carlist și antonescian, respectiv 1933, 1938-1939 și 1941, după consumarea rebeliunii legionare. Aici îi reținem în special pe Radu Gyr, Nichifor Crainic, Simion Lefter, Ionel Zeană, Radu Budișteanu, Dem. Iliescu, Ilie Imbrescu, Virgil Mateiaș, Zahu Pană, Eugen Măgirescu, Petru Baci, Nicolae Călinescu, Ștefan Muscalu, Corneliu Deneșan, Simion Giurgeca și Dragoș Morărescu, cu precizarea că deși reduși numeric, influența lor a fost semnificativă în evoluția fenomenului liric, datorită primilor doi³.

Tot aici, un caz aparte este al câtorva studenți și elevi condamnați la ani grei de închisoare imediat după rebeliune. Preluată ulterior de regimul comunist, parte din ei și-au executat integral pedepsele primite, în timp ce alții au fost eliberați dar recondamnați în plin regim comunist. În orice caz, toți aceștia au fost în formare sau în curs de maturizare literară în perioada anilor 1941-1947 iar numitorul comun este acela că și-au făcut stagiul detenției aproape exclusiv în penitenciarul Aiud, devenind populari printre colegi. Îi enumerăm aici cel puțin pe Constantin Aurel Dragodan, Ștefan Vlădoianu, Virgil Maxim, Valeriu Gafencu, Iulian Bălan și Dumitru Oniga⁴.

Desigur, categoria cea mai reprezentativă numeric este a poezilor cu condamnări înregistrate exclusiv în timpul „democrației populare”, mai ales în perioada anilor 1948-1964. O altă categorie subsecventă, dar infimă, este a poezilor condamnați după anul 1964, cu această situație confruntându-se cel puțin Teofil Lianu, Vasile Pânzariu, Gheorghe Ursu și Iulius Filip. Desigur, deocamdată nu punem în discuție dacă toți aceștia au fost creatori în detenție, ci doar stabilim premisele pentru o astfel de eventualitate.

Un alt profil tipologic esențial este dat de *relația fiecăruia cu poezia până la etapa detenției*, și în acest sens s-au distins cel puțin trei situații. Cea mai evidentă a fost a *consacraților înainte de episodul detenției*, indiferent de anvergura avută în lumea literară. Îi reținem aici mai ales pe Radu Gyr, Nichifor Crainic, Andrei Ciurunga, Petre Strihan, Traian Dorz, Ion Caraion, Leonida Secrețeanu, Dem. Iliescu, Teodor Murășanu, Ernest Verzea, Iosif Dumitrescu-Pietrari, Ștefan Nenițescu, Ilie Imbrescu, Vasile Blănuș, Păstorel Teodoreanu și Mihai Dragodan. Aceștia au făcut parte din nucleul elevat al literaților, și în mare măsură i-au influențat pe ceilalți prin creațiile răspândite în detenție, iar parte din ei chiar și-au îndrumat colegii interesați să progreseze în tainele literelor.

³ Ilie Popa, *Antologia liricii de detenție anticomunistă din spațiul românesc* (București: Fundația Culturală Memoria, 2016), 48, 179, 272, 291, 293, 326, 384, 446, 503, 573.

⁴ Nicolae Trifoiu, *Pagini literare. Amintiri și evocări* (Cluj Napoca: Editura Napoca Star, 2001), 166.

Alții au fost *inițiați în curs de maturizare*, în general tineri care și-au descoperit și exersat constant vocația literară până la confruntarea cu represiunea politică, dar fără să o fi materializat în reviste de anvergură, sau în volume proprii. În orice caz, chiar dacă modestă estetic sau cantitativ, preocuparea lor s-a potențat și mai mult în detenție, până a devenit existențială. Printre ei s-au regăsit cel puțin Constantin Aurel Dragodan, Nicolae Vlad, Mihai Buracu, Aurel Pastramagiu, Gheorghe Penciu, Sergiu Mandinescu, Remus Dale, Constantin Varodi, Ovidiu Vasilescu, George Bera, Sergiu Grossu, Dumitru Vacariu și Constantin Străchinaru. Sigur, în cazul lor a contat și ambiția afirmării literare, mai ales că detenția a șters orice altă posibilitate de afirmare intelectuală. Aspectul este evident dacă ținem cont că mare parte din ei și-au continuat activitatea literară după stagiul condamnărilor.

Categoria inedită și totodată cea mai spectaculoasă din perspectiva receptării memoriale este a *deținuților debutanți în detenție*, situație surprinzătoare inclusiv pentru confrății de suferință cu care și-au intersectat destinele⁵. Pentru a creiona incidența unor astfel de cazuri în ansamblul populației concentraționare, pornim de la constatările lui Nicolae Balotă, critic și istoric literar confruntat cu două detenții, din care ultima consumată între anii 1956-1963. După nouă luni de anchetă, Balotă a fost trimis la Jilava, în așteptarea procesului și aici a intrat pentru prima oară în contact cu folclorul detenției, în special cu poeziile lui Crainic și Gyr. Numai că fiind ținut într-un colectiv mare, a fost surprins să fie solicitat de diverși colegi „care nu erau poeți”, dar care știindu-l literat, își destăinuiau poemele compuse în clipele de singurătate, cu intenția de a culege impresii pertinente. Printre solicitanții de atunci s-a regăsit și episcopul greco-catolic Ioan Ploscaru⁶.

Numeroase mărturii punctuale concură spre aceeași perspectivă, în special cele provenite de la deținuții trecuți prin marile penitenciare. Cel puțin memoria Aiudului înregistrează zeci de nume, străine cu totul de istoria literară. În acest sens, Liviu Brânzaș evocă nu mai puțin de unsprezece colegi cu preocupări poetice, cunoscuți în diverse colective, respectiv Costa György, Mușu Sotir, Ștefan Muscalu, Gheorghe Olteanu, Vanghele Bileca, David Pălcuț, Constantin Onu, Gheorghe Ardelean, Mihai Pop, Ion Dumitru și Nelu Moldovan⁷. La rândul său, Dumitru Oniga, el însuși poet format între zidurile acestei închisori, îl considera pe Lupu Rubin ca fiind „cel mai talentat dintre tinerii poeți din Aiud”, dar întârea ideea că

⁵ Facem mențiunea că unii au avut manifestări literare anterioare detenției, dar absolut nesemnificative.

⁶ Nicolae Balotă, „Riscul și suferința scrisului în închisoare”, *Revista 22*, nr. 31 (441) (4-10 august 1998), 7. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Balotă Nicolae, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

⁷ Liviu Brânzaș, *Raza din catacombă. Jurnal din închisoare* (București: Editura Scara, 2001), 42-43, 128, 136, 165, 181, 183, 216, 273-274.

aici preocuparea de *creație poetică* s-a răspândit indiferent de vârstă și profesie⁸. Ioan Victor Pica, un alt tânăr care și-a clădit cariera de poet după gratii, avea să descopere în Valeriu Teodoru un om de „real talent poetic”, dat fiind că un timp au fost vecini de celulă⁹. În memoriile sale, preotul Nicolae Grebenea îl evocă pe studentul Nicolae Borza din Săliștea Sibiului, ca talent al Aiudului¹⁰ iar Petre Pandrea și-l amintește pe Ion Constantin, inginer proiectant de avioane cu preocupări lirice¹¹. De asemenea, fostul deținut politic Neculai Popa l-a reținut pe profesorul teleormănean Ilie Mocanu drept „o mare speranță pentru poezia de după gratii”¹².

Un alt memorialist, Nicolae Dima, îl descrie pe avocatul timișorean Victor Dumitriu cum a devenit „poet amator” în penitenciarele Aiud și Gherla¹³. La rândul său, Mihai Timaru, fost partizan anticomunist în munții Vrancei, l-a descoperit pe arhitectul Nicolae Mucichescu ca „sensibil poet”, într-una din hrubele penitenciarului Jilava¹⁴. În același loc sinistru, Alexandru Maier l-a cunoscut ca poet pe „nea Calancea”, țăran din zona Sucevei, condamnat la 25 de ani temniță grea pentru ajutorul dat unor partizani. Potrivit martorului, erau rare zilele în care respectivul nu venea cu o noutate, pe care de obicei o compunea seara, iar dimineața o declama cu mult patos, stârnind admirația colegilor, și uneori chiar lacrimi¹⁵.

În relatările sale despre experiența de la Miercurea Ciuc, Anna Magdolna Kisváradi amintește fugitiv de colega ei de celulă Eugenia Munteanu, fost cadru medical cu preocupări literare. Deși respectiva se confrunta cu o problemă serioasă de sănătate, de obicei era bine dispusă și în fiecare dimineață o chema pe Anna pentru a-i recita la ureche „poeziile pe care le născocise în timpul nopții”, iar uneori îi fredona și melodii concepute pentru acele poezii¹⁶.

⁸ Dumitru Oniga, *Urme. Memorii*, ediția a II-a (Câmpulung Moldovenesc: Editura Pre-Text, 2014 226).

⁹ Ioan Victor Pica, *Portrete de eroi și sfinți* (Editura Semne, 2003), 184.

¹⁰ Nicolae Grebenea, *Amintiri din întuneric*, Vol. I (București Editura Blassco), 218-221

¹¹ Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, ediție îngrijită de Nadia Marcu Pandrea (București Editura Vremea, 2000), 257.

¹² Neculai Popa, *Coborârea în Iad. Amintiri din închisorile României comuniste* (București Editura Vremea, 1999), 167.

¹³ Nicolae Dima, *Amintiri din închisoare* (Hamilton: Biblioteca Asociația Culturală Română, 1974), 78, 109, 133.

¹⁴ Mihai Timaru, *Memorial din Cotul Carpaților...* (București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005), 163-165.

¹⁵ Alexandru Maier, *Am fost medic la Gherla. Dreptul la adevăr*, ediția a II-a (București Editura Vremea, 2009), 87-89.

¹⁶ Visky Ferenc jr. (trad), *Prizonierii speranței. Mărturii ale celor închiși pentru credință* (Cluj-Napoca: Editura Koinonia), 112-113. AANP, fond Fișe matricole penale, fișă Munteanu Virginia, disponibilă online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

Pentru Eugen Popescu o impresie puternică i-a produs Eugen Petrescu, actor de teatru din București. O perioadă de timp, cei doi au împărțit aceeași celulă în penitenciarul Lugoj, iar Petrescu a dovedit că era un povestitor de excepție, care totodată „făcea versuri frumoase și de duh”¹⁷.

Nu în ultimul rând, Constantin Pavlovici, un alt supraviețuitor al Gulagului, își amintește de Florian Petruț și Eugen Luca ca tineri cu înclinații poetice, primul cunoscut în lagărul Strâmba iar al doilea în lagărul Grindu. Ca destine anticomuniste, Petruț fusese condamnat de la vârsta de 19 ani pentru răspândirea de manifeste anticomuniste în timpul revoltei din Ungaria, în timp ce Luca fusese muncitor la o uzină din Brașov înainte de arestare, implicat într-o organizație anticomunistă¹⁸.

De asemenea, Ioan Ianolide, veteran al închisorilor cu o detenție neîntreruptă încă din perioada antonesciană, relatează că au existat mulți „poeti tineri care au scris în temnițe” fără să șpere că ar putea fi publicați vreodată, în acest sens amintind de Alexandru Ioanid, Aurel Vișovan, Constantin Paragină și Viorel Gheorghită¹⁹.

Alți deținuți cu debuturi înregistrate la diferite distanțe de momentul arestării, au mai fost Demostene Andronescu, Dragoș Morărescu, Ioan Ploscaru, Aurelian Benteoiu, Dumitru Cristea, Corneliu Deneșan, Dumitru Bacu, Despa Olariu, Traian Popescu (Macă), Petru Baci, Virgil Mateiaș, Aurel Baghiu, George Vășii, Serafim Pâslaru și Viorel Gheorghită. Însă, curentul noilor poeți de închisoare a fost alimentat inclusiv cu *literații reconvertiți de circumstanță*, de la foști publiciști și prozatori în libertate, la poeți care au văzut în abordarea lirică un mijloc mai facil de exprimare decât proza, sau în orice caz, un capitol de interes, neluat în calcul până atunci. În această situație s-au regăsit cel puțin pe Gabriel Țepelea, Ion Petrovici, Alexandru Constant, Mihail Manoilescu și Ovidiu Papadima.

Și în fine, o categorie și mai răspândită, dar difuză din punct de vedere al posibilității de individualizare, este cea a *versificatorilor de ocazie*. Deși nu este cazul să-i asimilăm poezilor, reținem că toți aceștia s-au angrenat în creația literară pentru a susține activitățile intelectuale de grup, mai ales cu ocazia momentelor festive, numai că au făcut-o mai mult din spirit de solidaritate și mimetism, decât dintr-un autentic impuls interior. Alteori, astfel de deținuți au ajuns să creeze

¹⁷ Eugen Popescu, *Crâmpoie de viață. Amintiri din școli și din închisori* (Freiburg: Coresi, 1986), 237.

¹⁸ Florin Constantin Pavlovici, *Tortura, pe înțelesul tuturor. Memorii*, ediție online îngrijită de Lidia Vianu (București: Editura Contemporary Literature Press, 2014), 238-239, 273-274.

¹⁹ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă* (Bacău: Editura Bonifaciu), 316.

inclusiv ca urmare a unor autentice debușee interioare, dar episoadele au fost nesemnificative în ansamblul destinului carceral. Pentru o minimă argumentare îi enumerăm aici pe Constantin (Ticu) Dumitrescu, Grigore Ciobică, Remus Radina și Gheorghe Mazilu.

O altă perspectivă tipologică ține de *receptarea avută în detenție*. În acest sens au existat poeți ale căror creații s-au popularizat masiv, dincolo de spațiile prin care ei înșiși au trecut, cei mai receptați fiind Radu Gyr, Nichifor Crainic și Andrei Ciurunga. Alții s-au bucurat de o popularitate rezumată doar la spațiile prin care au trecut, cum au fost Constantin Aurel Dragodan, Remus Dale, Ioan Victor Pica sau Traian Dorz, și înclinăm să credem că în această ipostază s-au aflat majoritatea poezilor. Și în fine, alții nu au fost receptați decât exclusiv în cercurile colegilor și vecinilor de celulă.

Tot aici se disting și câteva cazuri atipice. În acest sens, unii au avut repertorii prea puțin receptate în ansamblu, dar au ajuns să se bucure de o largă popularitate printr-o singură creație sau câteva, cum au fost cazul învățătorului Ștefan Tumorug cu un Colind al prizonierilor din URSS sau cel al lui Gheorghe Bozenovici, cu piesa *Dor de libertăți*. Atipică a fost și situația episcopului Ioan Ploscaru, acesta refuzând să-și popularizeze poeziile, sub considerentul că erau intimități ale relației sale cu Dumnezeu.

Un alt profil tipologic ține de *narațiunea dominantă* a fiecărui repertoriu de pușcărie. Dacă majoritatea poezilor au abordat teme mai mult sau mai puțin variate, o categorie distinctă și omogenă este cea a poezilor religioși, de obicei clerici sau membri marcanți ai unor grupări religioase. Creațiile acestora au o religiozitate extrem de pronunțată, iar printre cei mai prolifici s-au regăsit Traian Dorz, Nicolae Moldoveanu, Mihai Mia Iovin, Tertulian Langa și Ioan Ploscaru.

Alte distincții există între cei care au practicat un discurs pronunțat carceral, în timp ce alții au făcut abstracție de locul în care s-au aflat. Desigur, abordările narative au fost în general mixte, dar în extremis au existat și diferențe majore de repertoriu. Relevantă este aici comparația dintre temele abordate de Radu Gyr și Andrei Ciurunga pe de o parte, și Valeriu Anania sau Constantin Opreșan pe de alta. În acest sens, narațiunea dominantă a primilor doi este fundamental marcată de trauma detenției, în timp ce ultimii au dezvoltat teme mitologice și filosofice, desprinse total de universul opresiv. De asemenea, Constantin Salcia a fost un poet care a refuzat intenționat discursul carceral. De altfel, comparația mai arată că în timp ce unii au făcut poezie doar de dragul literaturii și a publicului literat, alții au făcut-o pentru a deveni vocea maselor de încarcerăți.

O tipologie care scoate în evidență alte fațete ale discursului liric ține de *pregătirea intelectuală* a fiecăruia. Poezii care au exercitat un impact decisiv asupra masei de încarcerăți au fost în general intelectualii consacrați, în special cei care au

avut inclusiv o carieră didactică și publicistică bogată. Totuși, s-au impus extrem de mult și cei în plină formare la data arestării, respectiv studenții. A existat însă și o categorie aparent minoră, respectiv a versificatorilor și poezilor țărani sau muncitori, toți aceștia având la bază doar studii primare. Deși este o categorie greu de cuantificat, două nume de poeți-țărani s-au distins de departe, respectiv Traian Dorz și Nicolae Caratană. Alți poeți sau versificatori au mai fost Petru Scrob, țăran din Șomoșcheș (Arad)²⁰, Constantin Varodi, muncitor cu patru clase primare din București, și Mihai Făget, militar cu șapte clase, originar din Craiova²¹.

Nu este nevoie de analize comparative pentru a înțelege că diferențele de orizont cultural s-au decantat vizibil în eleganța și forța mesajului liric, deși au existat cazuri când spiritul autodidact a acoperit diferențele majore de educație. În această ultimă situație îl avem în vedere mai ales pe Nicolae Caratană, pe care însuși Ion Caraion l-a admirat și invidiat colegial.

Diferențele de orizont cultural au relevat și faptul că în timp ce unii s-au pus la dispoziția colegilor doar prin poezie, alții s-au remarcat inclusiv în calitate de conferențieri și povestitori. În această ultimă ipostază s-au regăsit cel puțin Nichifor Crainic²², Radu Gyr²³, Ion Omescu²⁴, Ion Caraion²⁵, Aurelian Benteoiu²⁶, Vladimir Streinu²⁷, Grigore Popa²⁸, Luca Dumitrescu²⁹ și Ernest Bernea.

²⁰ Despre Petru Scrob știm că a fost unul din participanții de frunte la răscoala țăranilor arădeni din 1949, fapt care i-a atras o condamnare de 3 ani închisoare corecțională. A trecut prin coloniile Valea Neagră și Poarta Albă, de unde a fost eliberat în noiembrie 1952, cu trei luni de întârziere față de termenul expirării pedepsei. Un cântec de pătimire, conceput la Poarta Albă în 1952, i-a fost publicat online de Mircea Rusnac. În lipsa unor informații solide nu știm dacă eroul nostru a avut o reală preocupare poetică sau dacă a fost vorba doar de un simplu puseu liric. Mircea Rusnac, „Petru Scrob. Contribuție la literatura de detenție”, în *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 96 (3/2016): 65-67.

²¹ Alexandru Mircea Munteanu, *Bucuria trecutului*, ediția a II-a (Bistrița: Editura Charmides, 2009), 76-77.

²² Nicolae Grebenea, *Amintiri din întuneric*, Vol. I (București: Editura Blassco), 426-427.

²³ Gabriel Bălănescu, *Din împărăția morții. Cronică rezumată din închisori* (Madrid: Editura Dacia, 1981), 407-415.

²⁴ Iancu Saul, *Manual pentru victime* (București: Editura Cucuteni, 1996), 121-122, 124.

²⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 12589, vol. 3, f. 94.

²⁶ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea (București: Editura Fundației Culturale Române, 1994), 143.

²⁷ Valentin Saxone, *Speranțe în întuneric. Memorii* (București: Editura Fundației Culturale Libra, 2006), 184.

²⁸ Eugenia Vodă, „Grigore Popa: Pentru mine calvarul a început la 35 de ani și s-a terminat la 80” în *România literară*, Anul XXIII, nr. 35 (30 august 1990): 12-13. În interviul indicat, poetul clujean arăta că în celula în care a fost încarcerat la penitenciarul Aiud a ținut „luni de zile lecții clandestine” colegilor săi. Aceștia și le notau pe talpa bocancilor iar lecțiile erau transmise mai departe, în celula vecină, prin Morse. Unul din colegii cursanți a fost Nicolae

Extrem de relevantă este și *tipologia pe categorii de vârstă*, pentru a înțelege gândirea specifică etapei biologice, dar și pentru a scoate în evidență resursele fizice avute la dispoziție de tagma literaților. Pentru simplificare, distingem două grupe majore, respectiv a celor aflați în puterea vieții, cu vârste cuprinse între 18 și 45 de ani, și a seniorilor, cu vârste mai înaintate.

La o analiză fugitivă am fost surprinși să constatăm că ponderea tinerilor a fost covârșitoare. Într-o înșiruire crescătoare cu vârsta avută la arestare, îi enumerăm aici pe Alexandru Tacu, arestat la 17 ani și rearestat la 21, Ioan Victor Pica, arestat la 18 ani, Mihai Buracu, arestat la 19 ani, Sergiu Mandinescu, arestat la 20 de ani, Dumitru Cristea, arestat la 21 de ani și rearestat la 31, Gheorghe Penciu, arestat la 22 de ani și rearestat la 32, Aurel Pandurescu, arestat la 24 de ani, apoi rearestat la 38, Dumitru Bacu, arestat la 24 de ani, Demostene Andronescu, arestat la 25 de ani și rearestat la 29, Eugen Măgirescu și Viorel Gheorghită, ambii arestați la 26 de ani, Ion Caraion, arestat la 27 de ani și rearestat la 35 de ani și nu în ultimul rând Zahu Pană, arestat în timpul regimului antonescian la 20 de ani, iar în cel comunist la 28 și la 37 de ani³⁰.

Ponderea seniorilor pare mult mai mică, și aici îi semnalăm pe Nichifor Crainic, arestat la 58 de ani, Vasile Voiculescu, arestat la 74 de ani, Aurelian Bentoiiu, arestat la 55 de ani, apoi rearestat la 64, și nu în ultimul rând pe Vasile Militaru, arestat la 65 de ani, apoi la 74 de ani. Așadar, majoritatea poezilor au fost oameni aflați în plină ascensiune profesională și forță creatoare la momentul confruntării cu teroarea politică, iar o parte au suferit inclusiv detenții repetate în epoca deșistă.

Și în fine, o ultimă perspectivă avută în vedere este cea a *reprezentării de gen*. Așa cum spuneam la începutul demersului, detenția politică din spațiul României comunizate a fost una majoritar masculină, astfel că proporția poezilor a

Trifoiiu, care avea să-și amintească mai târziu că poetul „ne ținea, zilnic, adevărate prelegeri universitare, mai ales despre filosofia existențialistă, despre viața și opera lui Soren Kierkegaard”. Nicolae Trifoiiu, *Pagini literare. Amintiri și evocări*, 186-187.

²⁹ Pe lângă activitatea poetică, Luca Dumitrescu a conferențiat în penitenciarul Aiud și lagărul Baia Sprie, pe teme de literatură, filosofie și istorie. Luca Dumitrescu, „Morsetele sonore și cu noduri. O nouă speță de literatură de rezistență: literatura de pușcărie,” *Revista* 22, anul I, nr. 22 (15 iunie 1990): 16.

³⁰ În continuare îi mai exemplificăm pe Ion Maxim, arestat la 24 de ani, Gabriel Țepelea, arestat la 33 de ani, Vasile Blănaru, arestat la 36 de ani, Nicolae Caratană, arestat la 36 de ani și rearestat la 44, Ionel Zeană, arestat la 37 de ani și rearestat la 46, Sergiu Grossu, arestat la 39 de ani, și nu în ultimul rând pe Virgil Vasiliu, arestat la 43 de ani. Informații sintetizate din fișele matricole penale ale deținuților, disponibile online la adresa <https://www.iiccmer.ro>. Pentru Alexandru Tacu ne-am folosit de următoarea sursă: „Destinul familiei Tacu sau povestea unei lungi perioade de chin în regim comunist”, articol disponibil online la adresa <https://www.poezie.ro>.

decurs în mod firesc din această compoziție. Prin urmare, numărul poetelor a fost și el considerabil mai mic, însă chiar și așa, tipologiile indicate până acum rămân valabile și la scara lor redusă. Într-o enumerație lipsită de criterii, le amintim aici pe Zorica (Teodosia) Lațcu, Eugenia Adams Mureșanu, Despa Olariu, Eugenia Indreica, Dorina Ienciu, Liliana Protopopescu, Eugenia Otparlic, Magdalena Cancicov, Lena Constante și Oana Orlea³¹.

Așadar, privind literații din prisma acestor repere biografice, este clar că au existat numeroase evoluții în relația fiecăruia cu poezia, și desigur, cu publicul avut la dispoziție. Însă toți aceștia, de la consacrați la anonimi, și de la talentați la diletanți, au contribuit la un veritabil fenomen de rezistență intelectuală, în timp ce marea masă a deținuților a devenit publicul țintă, prin forța lucrurilor.

Rostul poeziei în detenție. Între necesitatea supraviețuirii și sfidarea față de regim

Pentru a înțelege *apetența exacerbată* a majorității deținuților pentru poezie, dar și *aparitia „spontană”* de *poeți* și *versificatori* în spațiul recluziunii, vom încerca să punctăm factorii psihologici care au alimentat fenomenul, pornind chiar de la observațiile celor care s-au subscris curentului creator. În primul rând reținem faptul că smulgerea brutală a unor oameni activi din viața cetății, și condamnarea lor la inactivitate pe durate îndelungate, prin interzicerea oricărui mijloc de informare și scriere, a creat un imens *vid informațional*, în special în mediul penitenciar, dar și un *vid de preocupări*. Din acest motiv, starea psihologică predominantă a fost aceea a unei căutări averse și permanente de noutăți, interesând orice tip de informație care să îl scoată pe fiecare din monotonia vecină cu nebunia. Fostul deținut politic Gabriel Bălănescu subliniază faptul că în acele condiții: „Orice era pentru noi interesant. O știre oricât de anodină, ne putea pune probleme grave. Un fapt pe care în libertate l-am fi disprețuit, aici, în izolare, îl analizam ore în șir, cu participarea pasionată a tuturor din celulă. [...] Ceea ce era bizar, era faptul că o problemă discutată într-o celulă oricât de izolată, în 24 ore făcea înconjurul tuturor celulelor și toți deținuții reacționau asemănător”³².

Pentru a-și argumenta concluziile, Bălănescu relatează o întâmplare consumată la penitenciarul Suceava, avându-l ca personaj principal pe Mircea Nourescu, coleg de celulă. Într-o zi, respectivul a recitat o poezie cu titlul *Mama*,

³¹ Oana Orlea, *Ia-ți boarfele și mișcă! Interviu realizat de Mariana Marin, Cartea Românească* (1991), 57-58, 72-73, 74, 99, 102.

³² Gabriel Bălănescu, *Din împărăția morții. Cronică rezumată din închisori* (Madrid: Editura Dacia, 1981), 234-235.

apoi, cunoscându-i și melodia, a fredonat-o la fereastra celulei. Consecința a fost că a doua seară melodia era cântată la zeci de ferestre, începând cu vecinii de celulă³³.

Așadar, dacă *vidul intelectual* a creat un interes generalizat pentru orice formă de cunoaștere, factorul care a creat un interes specific pentru poezie a fost *hidoșenia detenției*³⁴. În acest sens, Nichifor Crainic, unul dintre cei mai proeminenți poeți ai detenției, își explica astfel popularitatea propriilor creații, dar și pe cele ale altor autori: „Exista un gol în spirit ce trebuia umplut, o nevoie de a evada din scârba cotidiană, o groază de animalizare, o probă dată ție însuși că mai ești capabil de a fi om, o sete de purificare orizontală, o pornire aproape organică de a te identifica în ceva frumos. Altfel nu-mi explic această pasiune generalizată de a-și însuși poezia. [...] În pauperizarea absolută a spiritului în condițiile de pușcărie, poezia devenea o necesitate. O necesitate chiar la oamenii care n-au cultivat-o niciodată. Învățând-o cu asiduitate, fiecare își da dovada că nu e animal, că e altceva decât e forțat să fie”.³⁵

Într-adevăr, dacă încercăm să înțelegem universul penitenciar din prisma damnatului, explicația este foarte convingătoare. Ținut între patru pereți reci și murdari, acesta este condamnat la o inactivitate debilitantă. Zi de zi, oră cu oră, secundă cu secundă, suportă aerul fetid al celulei, provenit de la tineta cu nevoi fiziologice, ce îi stă la câțiva pași distanță de pat. În contactul cu oamenii, el vede doar fețele livide și desfigurate de foame ale confrăților de suferință, în contrastul cu cele de fîară ale gardienilor supraveghetori, ce rânjesc cu satisfacție diabolică ori de câte ori este umilit³⁶. În schimb, nu vede natura și nici lumina soarelui, fereastra celulei fiind de cele mai multe ori oblonită cu scânduri, iar dacă încă are privilegiul, oricum nu are voie să se uite prin ea, decât cu riscul de a suporta represalii și mai dureroase. Doar printr-o concesie făcută din când în când de călăii în uniformă, este scos la plimbare în curtea închisorii, dar nici acolo nu are voie să-și ridice privirea din pământ. Pe scurt, el este condamnat la o existență de troglodit, pe parcursul căreia este „lăsat să producă, după regulament, doar transpirație, umori, urină și materii fecale”³⁷. În acest univers lugubru, poezia apare ca o necesitate iminentă a fiecăruia de a evada din imperiul groazei și de a „respira” normalitatea, reprodusă în versuri și rime. Prin urmare, poezia se dovedește a fi o formă de libertate interioară, care, cu cât este mai monstruos universul reclusiunii, cu atât este mai căutată ca mijloc de evadare.

³³ Ibid.

³⁴ Emil Șimăndan, *Eminescu – destin, conștiință. Viorel Gheorghiță în dialog cu Emil Șimăndan* (Arad: Editura Fundației Ioan Slavici, 2000), 25-26.

³⁵ Nichifor Crainic, *Am trecut prin iad! Mărturii din închisoare 1947-1962*, 101.

³⁶ Valeriu Anania, *Memorii* (Iași: Editura Polirom, 2008), 307. Nicolae Dima, *Amintiri din închisoare*, 70-71.

³⁷ Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)* (Iași: Editura Polirom, 2008), 167-168.

În același sens cu explicația lui Crainic converge și cea a fostului deținut politic Theodor Lavi, numai că ea vine din partea *publicului de poezie*: „În existența noastră mizeră, umilită, de degradare omenească, de expulzare din condiția umană, era o mângâiere că există un univers al Parnasului, o lume a frumosului cu imagini și metafore, cu vibrații emotive diafane. Nu voiam, nu puteam să acceptăm o lume compusă din sub-oameni ca anchetatorii, gardienii, agenți care-ți spionau viața particulară și o orânduie bazată pe tortură, pe intimidare, pe uniformizare și lozinci. Metafora poetică era și ea o evadare din calea marelui tăvălug”³⁸.

Un alt factor decisiv care a dus la exacerbarea interesul pentru poezie a fost *sensibilizarea excesivă* a deținuților, acumulată pe fondul unor suferințe intense și îndelungate³⁹. De exemplu, îndurând vreme de aproape un an regimul muncii silnice din colonia Cavnice, fostul deținut politic Ion Ioanid avea să constate că, „cu cât eram mai chinuți fizicește, mai istoviți și împinși spre un stadiu de abrutizare de animal de tracțiune, cu atât părea să ne crească sensibilitatea sufletească. Aș spune că se producea un proces de înnobilitare sufletească”. Ori în acele condiții, cea mai propice formă de a-și consola starea de *sensibilitate deosebită* a fost poezia. Ea a devenit corespondentul unei nevoi spirituale generale și potrivit aceluiași Ioanid, „cei care n-au evoluat așa în închisoare, au decăzut la nivelul dorit și urmărit de administrație”⁴⁰.

În același registru, Teodor Duțu, ofițer de poliție confruntat cu opt ani de închisoare politică, aprecia în memoriile sale că „tentația elegiei era în fiecare dintre noi direct proporțională cu tristețea suferințelor noastre și fiindcă, așa cum spusese [Nichifor] Crainic, după rugăciunea venită din puteri mai presus de noi, prima manifestare a omului (mai ales cel încarcerat) a fost poezia”⁴¹. Prin urmare, cu cât deținuții au avut mai mulți ani de executat, cu atât mai mult a crescut *sensibilitatea* și prin urmare interesul pentru poezie, în special pentru cea cu mesaj recluzionar. Iar dacă în cazul deținuților cu condamnări mici⁴² interesul față de poezie nu s-a manifestat întotdeauna intens, la cei cu condamnări mari poezia a jucat un rol crucial în păstrarea moralului și a integrității psihice. Au fost excepții deținuții care nu au

³⁸ Th. Lavi, *Nu a fost pisica neagră. Amintirile unui Asir Țion din România* (Tel Aviv: Editura Bronfman, 1979), 224.

³⁹ Nicolae Călinescu, *Sisteme și procese de brainwashing în România comunistă* (Editura Gama, 1998), 137.

⁴⁰ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Vol. I, 170.

⁴¹ Teodor Duțu, *După cincizeci de ani. Amintiri despre cei care nu mai sunt*, Vol. II (Buzău: Editura Alpha MDN, 1999), 139. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Duțu Teodor, accesibile online la adresa <https://www.iicmmer.ro>.

⁴² Constantin Horujenco, *Ultima execuție* (Galați: Editura Alma, 1999), 83.

apreciat și nu au văzut un rol pozitiv în poezia carcerală⁴³ sau cei care nu au memorat măcar o poezie de acest gen, în special de Radu Gyr. Așa se explică de ce în detenție „oameni care nu deschiseseră în viața lor o carte de versuri [...] ascultau transfigurați recitățile operelor poezilor clasici sau încercările rânduite pe materia lunecoasă a memoriei de camarazii lor de suferință. Era o viziune nouă asupra lumii, care îndemna pe acești neofiți chiar să memorizeze cu râvnă sute de versuri, pentru nevoia lor sufletească”⁴⁴. Aceeași stare de spirit a crescut inclusiv apetitul față de cântecele de închisoare⁴⁵.

Pe de altă parte, se pare că însuși *modul subversiv* prin care s-au desfășurat activitățile de creație și răspândire poetică a alimentat apetitul pentru poezie, generând atracție ca față de o provocare inedită, *prin care era sfidat regimul de claustrare*. În acest sens, fostul deținut politic Gheorghe (Paulin) Clapon aprecia că „au fost sute de poeți care, dacă ar fi fost în libertate, nu ar fi scris un vers. E una când scrii pe hârtie și alta când scrii pe talpa pantofului, după ce dai cu săpun, cu un bețișor, versuri! Sau să asculți versurile primite prin Morse, bătute la țevă”⁴⁶.

În schimb, cunoscutul disident și deținut politic Paul Goma avea să opineze că existența numărului surprinzător de mare al poezilor și versificatorilor de ocazie din spațiul carceral, a ținut mai degrabă de un specific etnic, latent în condiții normale de existență, dar activat prin suferință: „De scriitori-poeți, romancieri, esești, istorici literari, chiar epigramaști – erau pline închisorile și așa aveau să rămână până în 1964; [...] Dictonul: «Românul s-a născut poet»⁴⁷ și care a făcut

⁴³De pildă scriitorul Adrian Marino a refuzat în mod categoric învățarea poeziilor carcerale, detestându-le în mod profund, în ciuda succesului deosebit pe care l-a recunoscut fără rezerve. Adrian Marino, *Viața unui om singur* (Iași: Editura Polirom, 2010), 119. La rândul său, scriitorul Alexandru Paleologu a dezavuat în totalitate poeziile carcerale ale lui Radu Gyr, făcându-i impresia doar de „văicăreală pușcăriească”, în ciuda respectului pe care i l-a purtat poetului și a talentului pe care nu i l-a pus la îndoială - Al. Paleologu, *Sfidarea Memoriei. Convorbiri. aprilie 1988 – octombrie 1989* (Editura Du Style, 1996), 163. Nici Horia Cosmovici nu i-a putut suporta poeziile de închisoare (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13484, vol. 9, f. 8). Un caz aparte este cel al poetului Constantin Salcia, care deși a creat poezii în detenție, a refuzat ferm să abordeze tematica recluziunii - Constantin Salcia, *A doua viață. Destăinuirile unui deținut politic* (București: Editura Perfect, 2005), 69.

⁴⁴Virgil Vasiliu, *Mărturia poeziei* (Fundatia Regală Universitară Carol I, 1957), 7.

⁴⁵Valeriu Begănescu, Petrahe Goiciu, monstrul de la Galați” în *Din documentele rezistenței nr. 8*, A.F.D.P.R., (București, 1993), 106.

⁴⁶Florin Palas, *In memoriam. Un interviu realizat în anul 2009 cu monahul Paulin CLAPON (Mănăstirea Petru Vodă): "Câți ani credeți că o să ne mai numim români? Plâng sălcile pentru neamul românesc! Poezia a fost singura armă pe care am avut-o în închisoare! Părintele Justin a fost un om deosebit! Sfinții închisorilor nu sunt canonizați din motive politice"*. Disponibil online la <http://vlad-mihai.blogspot.ro/> (10.06.2019).

⁴⁷Celebra sintagmă, pe baza căreia au apărut și numeroase aforisme sau epigrame de-a lungul timpului, aparține poetului Vasile Alecsandri, și a fost reprodusă inițial în prefața

carieră mai bine de un secol, a trebuit modificat astfel: «Românul se naște poet – de cum intră în închisoare».⁴⁸

O altă explicație care converge cu cea a lui Goma este dată de scriitorul Adrian Marino, și el victimă a pușcăriilor comuniste vreme de opt ani. În memoriile sale, cunoscutul critic literar subliniază interesul generalizat față de poeziile detenției, chiar dacă el însuși constituia o excepție, având o aversiune constantă față de ele. Așadar, privind retrospectiv, Marino admitea că „Încă de pe atunci ar fi trebuit să-mi dau seama că fibra etnică profundă a poporului român – „tracă”, „orfică” sau altfel – este eminentemente lirică. Și eu sunt convins că Orfeu⁴⁹ a fost... trac. Cântăm din frunză de două mii de ani și istoria (lipsită de orice poezie) trece nepăsătoare peste noi sau alături de noi. Și ne calcă în picioare. S-a compus multă poezie în închisoare, bine memorizată, și după eliberare (devenit oarecum cunoscut) am fost efectiv invadat de astfel de producții”⁵⁰.

Opinia noastră este că dimensiunea etnică a efervescenței poetice poate fi demonstrată fără echivoc doar prin multiple comparații cu modurile în care alte națiuni confruntate cu experiențele totalitare ale secolului XX, și-au găsit mijloace de rezistență în situații identice, sau cel puțin asemănătoare. Numai că procesul de cercetare ar fi extrem de anevoios, de aceea, până la îndeplinirea acestui deziderat, vom privi circumspect explicația celor doi scriitori-deținuți, în ciuda faptului că este măgulitoare și prin urmare ispititor de îmbrățișat.

Însă, indiferent dacă apetența pentru poezie se explică sau nu și printr-o reacție cu specific etnic, este cert că ea s-a răspândit pe fondul unei necesități, devenind un substituent compensatoriu al privațiunilor fizice și sufletești de lungă durată. În acest sens, numeroși deținuți i-au atribuit acesteia calități esențiale vieții, asemenea unui panaceu universal, între care acela de „suport moral de neînlocuit”⁵¹,

antologiei de *Poezii populare ale românilor*, tipărită în anul 1866. Forma autentică a sintagmei, dar și continuarea ideii de bază, este „*Românul e născut poet! Înzestrat de natură cu o închipuire strălucită și cu o inimă simțitoare, el își revarsă tainele sufletului în melodii armonioase și în poezii improvizate*”. V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor* (București, Editura Minerva, 1908), 3.

⁴⁸ Paul Goma, *Scrisuri (1972-1998)* (București: Editura Nemira, 1999), 349.

⁴⁹ Orfeu (sau Orfeus în greacă), a fost un muzician, poet și profet din mitologia greacă, considerat cel mai celebru dintre poeții care au trăit înaintea lui Homer. Unele surse, datând din vremea grecilor antici, susțin originile sale tracice. Mai multe detalii disponibile online la adresa <https://www.wikiwand.com/ro/Orfeu>.

⁵⁰ Adrian Marino, *Viața unui om singur*, 119.

⁵¹ Filaret N. Toma, *Pe drumul pavat cu ghimpi* (Suceava: Editura Lidana, 2013), 311-312.

„refugiu și medicament”⁵² sau „hrană a noastră de fiecare zi, care ne-a ținut în viață”⁵³, și care a avut capacitatea de a genera „o intensă energie spirituală”⁵⁴.

În primul rând cei mai mulți deținuți îi subliniază *rolul de îmbărbătare*, de insuflare a curajului, aspect subliniat inclusiv de memorialiști ca Remus Radina, Augustin Neamțu, Doru Novacovici, Ion Pantazi, Demostene Andronescu, Gheorghe Stănescu sau Nicolae Grebenea⁵⁵.

Alții, precum Gabriel Țepelea și Constantin (Ticu) Dumitrescu îi subliniază mai ales *rolul de evadare din cotidianul mizer*, pe durata procesului de creație, memorare și recitare⁵⁶. În schimb, preotul Gheorghe Calciu îi subliniază *rolul de mângâiere și consolare în singurătate*, întărind ideea că toți deținuții învățau poezii, chiar dacă nu toți le înțelegeau sensul mistic⁵⁷.

O perspectivă mai nuanțată este pusă în evidență de fostul deținut politic Nicolae Dima. Acesta pornește de la ideea că rolul primar al poeziei carcerale a fost acela de „evadare spirituală” și că cei mai mulți deținuți o vedeau „numai ca o expresie naturală a simțămintelor”. Însă, odată memorată și răspândită de la om la om, în special cea creată Gyr și Crainic, a ajuns să aibă rolul de „puternică legătură”, care a dat încredere, „unitate și rezistență colectivă”⁵⁸.

Pentru fostul deținut politic Constantin Iulian, poeziile detenției, în special cele create de Radu Gyr, ar fi avut chiar un rol „în contracararea acțiunilor de reeducare”, prin faptul că au menținut „o atmosferă favorabilă rezistenței

⁵² Gheorghe Stănescu, *Jurnal din prigoană. Securitatea Constanța. Peninsula – Valea Neagră, Aiud, Mina Cavnic, Gherla, Jilava, Iași. 1952-1955* (București: Editura Venus, 1996), 220.

⁵³ Mărturia lui Aurelian Guță în Ioana Iancovescu (ed.), *Părintele Voicescu, un duhovnic al cetății* (București: Editura Bizantină, 2002), 129.

⁵⁴ Claudiu Târziu, „Poetul temnițelor comuniste – Demostene Andronescu” în *Formula AS*, Anul 2012, nr. 1003, articol disponibil online la adresa <http://arhiva.formula-as.ro/2012/1003/spiritualitate-39/poetul-temnițelor-comuniste-demostene-andronescu-14665>.

⁵⁵ Remus Radina, *Testamentul din morgă*, prefață de Eugen Ionescu (București: Editura Criterion Publishing, 2010), 175, 189; Augustin Neamțu, *Viața după gratii și obloane* (Arad: Editura Gutenberg, 2006), 70-71; Doru Novacovici, *În România, după gratii* (Fundăția pentru Tineret Buzău), 101; Ion Pantazi, *Am trecut prin iad*, Ediția a II-a (Sibiu: Editura Constant, 1992), 257, 295-296. Gheorghe Stănescu, *Jurnal din prigoană*, 49; Nicolae Grebenea, *Amintiri din întuneric*, Vol. I (Editura Blassco), 218. Cosmin Budeancă (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă*, Vol. II, 55. A se vedea și mărturia lui Iulian Pufan, în Dumitru Andreca, *Drumuri în întuneric. Destine mehedințene 1945-1964* (București: Fundăția Academia Civică, 1998), 192.

⁵⁶ Constantin Ticu Dumitrescu, *Mărturie și document, Volumul I, Partea a III-a: Recurs la documente* (Iași: Editura Polirom, 2008), 304.

⁵⁷ Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Viața părintelui Gheorghe Calciu Dumitreasa după mărturiile sale și ale altora* (București: Editura Christiana, 2007), 69.

⁵⁸ Nicholas Dima, *Călătorie spre libertate. Întâlnire cu destinul* (București: Fundăția Culturală Română, 1993), 124.

anticomuniste”⁵⁹. Cu alte cuvinte, este afirmat din nou rolul de rezistență comunitară, dincolo de insuflarea unui curaj solitar. Aceeași opinie este susținută și de Aurelian Gulan, cel puțin în privința poeziilor lui Gyr, acesta precizând în amintirile sale că „toate exaltau în noi setea de a înfrunta moartea cu demnitate, de a spera în dreptate și adevăr”⁶⁰.

Pe de altă parte, Viorel Gheorghiuță, el însuși poet în detenție, îi atribuie poeziei inclusiv un rol euharistic, cu efect sfințitor⁶¹: „o poezie ce alină dureri, ce susține conștiințe, ce întreține speranțe, o poezie ce, lepădându-se de suficiența și de iubirea de sine, înțelege să existe pentru oameni, ca frumusețe menită să salveze. Să-i salveze la modul religios și nu numai. În numele unor eventuale teorii estetice, unei atari poezii i se va contesta, poate, legitimitatea. Eu am cunoscut însă oameni, deloc puțini, bătrâni și tineri, țărani, muncitori, profesori, universitari, ce o rosteau zilnic (unii o mai rostesc și azi), și lăuntric și murmurat, ca pe o rugăciune sub formă de rozar, însoțind-o adeseori cu lacrimi. Și mă întreb dacă își poate dori poezia, dacă poate să existe pentru poezie o justificare mai de preț ca aceasta.”⁶²

Aceeași importanță maximală îi acordă și Gabriel Țepelea, acesta afirmând că nicăieri poezia n-a fost mai venerată și nu s-a considerat un gen total și unic ca în pușcăriile comuniste⁶³. Nu în ultimul rând, scriitorul Nicolae Steinhardt punctează și el ideea că închisoarea politică a demonstrat celor care i-au trecut pragul „puterea soteriologică a poeziei”⁶⁴.

Așadar, toate aceste nuanțe de receptare arată că fiecare damnat a perceput poezia în funcție de propriul bagaj intelectual și moral, însă la fel de mult demonstrează că poezia a devenit un mijloc de coagulare socială, satisfăcând două nevoi cardinale, respectiv *nevoia de evadare din suferință* și *nevoia de afirmare identitară*, prin aceasta înțelegând afirmarea propriei condiții umane, dar și a unor valori morale și aspirații de viață, atât din perspectivă individuală, cât mai ales comunitară.

⁵⁹ Mărturia lui Constantin Iulian în Gheorghe Jijie, *Vică Negulescu. Monografie* (Bacău: Editura Vicovia, 2009), 318.

⁶⁰ Aurelian Gulan, *Victime și călăi. Amintiri din Gulai* (București: Editura Criterion Publishing, 2010), 324.

⁶¹ Viorel Gheorghiuță, *Et ego. Sărata, Pitești, Gherla, Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele* (Timișoara: Editura Marineasa, 1994), 214, 216.

⁶² *Vatra*, Anul XX, nr. 233, august 1990, 3.

⁶³ Gabriel Țepelea, „Secvențe de galeră,” *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 8, 21.

⁶⁴ Nicolae Steinhardt, *Convorbiri cu Zaharia Sângeorzan și Nicolae Băciuț* (București: Editura Polirom, 2015), 111-112.

Nașterea poetului în detenție și psihologia primului act creator

În general, poeții afirmați înainte de experiența reclusiunii au continuat să creeze imediat cum au trecut de poarta pușcăriei, sau la scurt timp după acomodarea cu viața de celulă, acesta fiind modul lor de a fi. Este cel puțin cazul lui Radu Gyr, Nichifor Crainic, Andrei Ciurunga, Traian Dorz, Ion Caraion, Dem. Iliescu, Dragoș Protopopescu, Ernest Verzea, Petre Strihan, Iosif Dumitrescu-Pietrari, Virgil Carianopol și Nicolae Caratană. În astfel de cazuri, modul de lucru trece doar printr-o readaptare la mediul carceral⁶⁵.

Situația diferă pentru cei care *devin poeți* sau *versificatori* în detenție, ori redescoperă cu pasiune incandescentă o preocupare fugitivă cândva, în libertate. Pentru cea mai mare parte a diletanților, lipsiți de un minim capitol literar anterior, Ion Caraion indică ca factor declanșator „ucigătoarea monotonie”, din a cărei cauză „la un moment dat”, „mai fiecare captiv se apucase” să scrie versuri⁶⁶. Desigur, în astfel de cazuri este clar că și mimetismul a jucat un rol complementar, mai ales în colectivele mari, și în spațiile în care interesul față de poezie s-a generalizat. Însă, pentru cei care și-au luat în serios preocuparea, dezvoltând-o ca o nouă vocație, primele declicuri s-au produs și din alte considerente decât din lipsa de preocupări.

Cazurile cele mai spectaculoase sunt ale celor lipsiți de orice interes poetic până la confruntarea cu temnița. Într-o astfel de situație s-a aflat Petru Baci, student cu antecedente penale încă din timpul regimului antonescian, datorită militantismului legionar. Pentru el, poezia „a apărut ca un mijloc al exprimării stărilor” sufletești cu care se confrunta în detenție. Până la acest capitol al vieții nu intenționase să scrie, și cu atât mai puțin să scrie poezie, întrucât l-a interesat „lupta și acțiunea” politică. Dar preocuparea poetică a decurs natural, fără niciun calcul prealabil, ca „o mărturie a unor vremi aprige, trăite”⁶⁷. Așadar, declicul lui s-a produs în urma unui proces lent de sensibilizare, pe fondul unei suferințe îndelungate.

Un alt caz identic a fost al lui Dumitru Bacu, figură cunoscută a exilului românesc, mai ales pentru deconspirarea ororilor de la închisoarea Pitești. Mai puțin receptat ca poet al detenției, acesta avea să destăinuie peste ani următoarele: „Să vă spun sincer, eu până la închisoare consideram poezia ceva bun pentru fete. Noi cei

⁶⁵ Adrian Stroe, *Un debitor al timpului: Petre Strihan* (București: Editura Militară, 2020), 250. Boris Buzilă, „Poezia după zăbrele,” în *Acasă* (Supliment săptămânal România liberă), Anul I, nr. 7 (28 aprilie 1990), 3. ACNSAS, Fond Informativ, dosar nr. 184933, Vol. 5, f. 73.

⁶⁶ Ion Caraion, „Poeți și «Poezii din închisori» (I),” în *Contrapunct*, nr. 2/85: 19.

⁶⁷ Petru C. Baci, *Răstigniri ascunse. Mărturii*, Vol. I (București: Fundația Culturală Buna Vestire, 2004), 383.

care ne sacrificam pentru alte probleme, lasam poezia pentru alții. Abia la închisoare mi-am dat seama de valoarea mobilizatoare a poeziei”⁶⁸.

În același sens converge și experiența lui Ion Eremia, fost general de armată și deputat în Marea Adunare Națională la început de epocă comunistă. Pentru atitudinile de disidență manifestate la mijlocul anilor '50 respectivul a căzut în dizgrațiile regimului, fapt care i-a atras și o condamnare la 25 ani muncă silnică. Drept urmare, în perioada anilor 1960-1963 a fost încarcerat la Râmnicu Sărat, timp în care a trebuit să suporte un regim deosebit de dur, caracterizat de izolare extremă. În aceste condiții, „prima poezie în închisoare a fost o creație spontană, neprogramată”, venită pe fondul dorului teribil față de copii⁶⁹.

Aparent spontane, astfel de reacții au fost cel mai adesea consecința unor acumulări sufletești lente, a unor tensiuni care s-au cerut defulate cumva: frământări, doruri, dezamăgiri, disperări, speranțe și desigur, repulsia față de mizeria cotidiană. Însă mediul cel mai propice pentru exprimarea poetică a fost cel în care au concurat *singurătatea, inactivitatea forțată și starea de meditație*. Un caz pe care îl putem radiografia în detaliu este cel al episcopului greco-catolic Ioan Ploscaru. Pentru el, debutul poetic a survenit la închisoarea Sighet, în toamna anului 1951. Până atunci suportase aproape cinci ani de singurătate prin alte câteva închisori, dar după aproximativ două luni de izolare la Sighet, timp în care foamea și frigul l-au sleit de puteri, a simțit nevoia găsirii unei ocupații care să-l scoată din inactivitatea distrugătoare. Evadase până atunci în rugăciune, dar simțea nevoia de ceva în plus, așa că într-o dimineață, avea să explice mai târziu prelatul, „după ce am terminat întregul rozar cu cele trei mistere de bucurie, durere și mărire, am încercat să meditez din Sfânta Scriptură. O meditație mai profundă ca altă dată. Trăind evenimentul mi-am dat seama că de imaginația obosită și vlăguită de foame s-a însăilat o rimă, apoi alta. Aici în celula umedă și posomorâtă, nimic nu-ți putea genera o emoție estetică, nimic nu-ți putea da o inspirație poetică și totuși... așa am început să fac rime...Găsisem o metodă de a fi tot timpul ocupat, uitând de starea mizerabilă în care mă aflam. În fiecare dimineață după rugăciunile obișnuite, încercam câte un vers. Eram preocupat să găsesc o rimă potrivită, o acțiune de completare a subiectului, să modelez o imagine. [...] Aceste versuri erau un suspin,

⁶⁸ Dumitru Bacu, „Eu am întâlnit foarte mulți oameni care au intrat aici în închisoare și care au putut supraviețui pentru că au întâlnit pe Dumnezeu” în Mihaela Cristea, *Experiența inițiativă a exilului. 46 de Români și prieteni ai României din țară și din lume în dialog cu Mihaela Cristea* (București: Editura Roza Vânturilor, 1994), 352-353.

⁶⁹ Ion Eremia, *Insula Robinson. Memorial de închisoare* (București: Editura Andromeda Company, 2006), 93-95. Trebuie să precizăm faptul că înainte de experiența detenției, Eremia a publicat poezii pe durata liceului (în anuarul liceului). AANP, fond Fișe matricole penale, fișă Eremia Ioan, disponibilă online la adresa: <https://www.iicmer.ro>.

o strigare, o invocare, sau un act de adorare închinat lui Dumnezeu! Mi-am găsit ocupația. Eram fericit și liniștit.”⁷⁰

Alte cazuri pe care le putem reconstitui din amintirile foștilor deținuți comportă aceleași similitudini. De exemplu, pentru avocatul Virgil Mateiaș, opera carcerală a fost rodul gândurilor ce i-au umplut zilele și nopțile anilor de pușcărie, și mai ales a stării de rugăciune din mijlocul mizeriilor⁷¹. Asemănător a fost și pentru Romulus Pop, ale cărui poezii s-au născut din confruntarea cu inactivitatea de moarte care-l împresura, devenindu-i un adaos la rugăciunile zilnice⁷². Pentru Tertulian Langa, exprimarea lirică a fost cauzată de tensiunile interioare ale singurătății, tristeții, dorului, foamei și frigului pe care simțea nevoia să le exprime cumva⁷³. La fel și pentru Tiberiu Hentea, preocuparea poetică s-a născut „din suferință, durere și chin”, debutul având loc la Aiud, într-o perioadă în care înfometarea devenise atroce. Astfel, creația literară a devenit un refugiu care i-a dat „tărie și speranță”, dar și motiv de a transpune în versuri realitatea detenției, pentru ca generațiile viitoare să nu uite „arderea pe rug” a neamului său⁷⁴. De asemenea, pentru pictorul George Tomaziu, versurile și muzica create pur mental erau o preocupare care îi permitea să părăsească mai multe ceasuri pe zi mizeria de fiecare clipă a închisorii⁷⁵.

Un alt caz interesant este cel al profesorului muscelan Ioan Apostol. În perioada anilor 1954-1955, respectivul a fost încarcerat în penitenciarul Pitești, timp în care a fost ținut în condiții de izolare aproape totală. Pentru a înfrunța singurătatea a recurs în mod constant la rugăciune, meditație și rememorarea cunoștințelor acumulate, dar tot atunci a început să însăileze versuri în gând, preocuparea explodând „involuntar, din nevoia irezistibilă” de a-și exprima anumite preocupări și stări sufletești. Extrem de important pentru înțelegerea primului declic, este că sentimentul care îl domina atunci era „setea de libertate”⁷⁶.

Alt deținut care și-a făcut debutul literar la închisoare a fost constănțeanul Dumitru Cristea. Cazul lui este deopotrivă dramatic și spectaculos. Într-o primă detenție, efectuată între anii 1948-1954, Cristea a devenit un înfocat admirator al

⁷⁰ Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare* (Timișoara: Editura Signata, 1993), 232.

⁷¹ Virgil Mateiaș, *Cântece nescrise din închisoare 1948-1964* (Timișoara: Editura Gordian, 1993), 5-6.

⁷² Romulus Pop, *Poezii* (Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 2003).

⁷³ Tertulian Langa, *Trecând pragul tăcerii. O carte document*, ediția a III-a (Târgu-Lăpuș: Editura Galaxia Gutenberg, 2010), 323.

⁷⁴ Tiberiu Hentea, *De la Cotul Donului la Aiud* (Timișoara Editura Gordian, 1996), 130-131.

⁷⁵ George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant* (București: Editura Univers, 1995), 207, 236.

⁷⁶ Ion Apostol, „Setea de libertate” în *Telegraful Român*, Anul 138, nr. 15-16 (15 aprilie 1990): 4. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Apostol Ioan, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

poeziei de închisoare și, grație unei memorii de excepție, a memorat peste 150 de piese inedite, în special de Radu Gyr și Nichifor Crainic. După eliberare le-a transcris în trei caiete, apoi le-a dat spre păstrare unei persoane de încredere. Numai că fără știrea lui, caietele au circulat și la alți foști deținuți, iar parte din ele au fost multiplicare, în timp ce el își întemeiase o familie. La valul de arestări din 1958, Securitatea a descoperit înscrisurile, iar după anchete extrem de dure a restabilit firul invers al circuitului, ajungând în final la autor. Faptul i-a atras lui Cristea o nouă condamnare, de data aceasta la 25 de ani închisoare. Așadar, deși un mare iubitor de poezie până atunci, nevoia de exprimare lirică a survenit abia în cea de-a doua detenție, la penitenciarul Constanța. Ținut într-o izolare severă, permanent cu lanțuri la mâini și la picioare, deznădejdea a început să-l dărâme încet și sigur. În acele momente critice a început să se roage astfel: „dă Doamne să fac ceva să-mi treacă timpul!”. Și într-o bună zi a început versifica, mai mult ca o încercare. În acest fel și-a găsit echilibrul sufletească de lungă durată, iar activitatea a continuat-o și în libertate, ajungând să conceapă aproximativ 300 de poezii⁷⁷.

Cel puțin la fel de nemilos a fost și destinul lui Traian Popescu (Macă), tânăr inginer arestat în marele val antilegionar din mai 1948. Ruinat fizic în reeducarea de la Pitești, Popescu a fost transferat în arestul Ministerului de Interne la începutul anului 1955, pentru a fi implicat într-un proces al țărilor ispășitori, din care să reiasă că responsabilii reeducării ar fi fost chiar legionarii torturați, coordonați de liderii lor din libertate pentru a compromite imaginea partidului unic. După nouă luni de anchete, timp în care a încasat bătaie de o violență extremă, a ajuns aproape „alienat mintal”, stările lui sufletești alternând între plâns și râs incontrollabil. Pentru a se reechilibra, a încercat în repetate rânduri să se roage dar nu a reușit decât frânturi, pentru scurt timp. În această stare de agonie l-a prins luna octombrie și dat fiind că se apropia ziua de naștere a mamei sale, dorul de ea a ajuns la intensități greu de suportat. În aceste condiții, într-una din zile i-au apărut pe orizontul minții câteva versuri, însoțite și de o melodie. Erau expresia dorului purtat mamei, dar și a propriei situații dramatice. Așa s-a produs prima defulare artistică spontană din viața lui, și implicit nașterea unui alt capitol de existență, prin care avea să-și găsească alinarea până la sfârșitul detenției⁷⁸.

⁷⁷ Dumitru Cristea, *Zbucium și poezie* (Cluj-Napoca: Editura Societății Culturale Pro Maramureș "Dragoș Vodă", 2001), 37. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Cristea Dumitru, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

⁷⁸ Traian Popescu, *Catrenele Învierii. "Zarca" Aiud 1957-1958* (București: Editura Crater), 90-91. Traian Popescu, *File din procesul comunismului. Comunismul la judecata istoriei. Teroarea și diversiunea politică de stat*, Editura Scara, București, 2007, pp. 184-189. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Popescu Traian, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

Un declic lent a înregistrat și profesorul Alexandru Mironescu, figură marcantă a Rugului Aprins de la mănăstirea Antim. Până la momentul arestării, survenit în vara anului 1958, Mironescu era deja afirmat ca scriitor, dar niciodată nu simțise nevoia să scrie versuri, cu toate că era un fin cunoscător al genului. În penitenciarul Aiud însă, suferința acumulată în timp, dar și atmosfera generală de efervescență creatoare specifică locului, l-au făcut să conceapă prima sa poezie, intitulată sugestiv *Libertate*⁷⁹. Preocuparea însă nu a rămas una de circumstanță, întrucât, odată eliberat a continuat să conceapă numeroase poeme religioase, toate considerându-le partea cea mai importantă a operei sale⁸⁰. La rândul său, George Văsii, student arestat și el pentru participarea la activitățile Rugului Aprins, a început să conceapă poezii abia în cursul anului 1963, în penitenciarul Gherla, deci după aproximativ cinci ani de închisoare executată. De asemenea, și acesta a continuat să conceapă poezii religioase în libertate, până la sfârșitul său tragic⁸¹.

Alteori, declicul inițial s-a produs mult mai rapid față de momentul arestării, așa cum s-a întâmplat cu Ion Imbri, fost statistician în cadrul Ministerului de Război. Arestat în aprilie 1957, și condamnat la patru ani de închisoare pentru agitație publică, Imbri a cunoscut în același an brutalitatea regimului din Jilava și Gherla, fapt care l-a adus în situația de a claca psihic. Numai că, așa acum avea să se confeseze mai târziu, în acele condiții și-a regăsit echilibrul datorită creației literare: „am crezut că o să îmi pierd mințile de suferință. Ca să nu înnebunesc am început să scriu poezii. Le compuneam noaptea și ziua le repetam în minte”⁸².

Alte situații sunt ale celor care se (re)descoperă ca poeți după episoade fugitive de creație, consumate cu ani în urmă. Un caz ușor de radiografiat este al studentului Viorel Gheorghită. Așa cum avea să se confeseze mai târziu, deși cochetase cu poezia încă din gimnaziu, interesul a reînviat pe parcursul detenției la Aiud, după mai bine de trei ani de închisoare executată. Întoarcerea la creație s-a produs în clipele de singurătate și a avut o motivație terapeutică, dat fiind că l-a ajutat să-și depășească traumele dobândite în reeducarea de la Pitești. Într-o primă fază, preocuparea a devenit o *evadare* din prezentul fără speranță, care i-a adus *reconfortare*. Apoi, după ce a început să-și difuzeze poeziile colegilor de suferință, noua activitate l-a ajutat să-și recâștige treptat încrederea în oameni, ca în final să-și vindece și frica de ei. Așadar, pentru a explica cum a redescoperit interesul pentru

⁷⁹ Alexandru Mironescu, *Poeme filocalice* (Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 1999), 38.

⁸⁰ Ibid., p. 10.

⁸¹ George Văsii, *Surghiunul miresei. Poezii* (Piatra Neamț: Editura Solteris, 2012), 11-57.

⁸² Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet 9: Țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării* (București: Fundația Academia Civică, 2001), 239-240. AANP, fond Fișe matricole penale, fișă Imbri Ioan, disponibilă online la adresa: <https://www.iicmer.ro>.

poezie, Gheorghită arăta la apusul anilor că „au fost necesare suferința și timpul și ispita Satanei”⁸³. Așa a ajuns să conceapă mii de versuri, pur mental, dar și muzică pentru ele⁸⁴.

O confesiune valoroasă oferă și Demostene Andronescu, fost student cu două detenții efectuate, prima în perioada 1952-1955, iar a doua între anii 1956-1964. Până la primul episod represiv acumulase destule lecturi literare și chiar încercase câteva poezii, dar nimic mai mult. Abia suferința îndelungată i-a schimbat perspectiva iar mai târziu avea să afirme că fără poezie n-ar fi reușit să supraviețuiască. Cum a ajuns la starea de poet, explică astfel⁸⁵: „În timpul primei detenții n-am compus nimic, viața trebuia să mă mai treacă prin niște experiențe care să declanșeze resortul lăuntric. Învățam poeziile care circulau prin închisoare dar încă nu eram așezat și pregătit sufletește, cei 3 ani nu fuseseră de ajuns pentru prefacerea asta. Versuri am început să fac la Jilava, în cea de-a doua detenție, și-apoi poezia a rămas mereu cu mine. [...] Când am început să fac versuri mi-a plăcut să fiu singur. Singurătatea oferă o anumită deschidere, te poartă în anumite stări.”⁸⁶

Un alt deținut care și-a redescoperit înclinația literară în confruntarea cu închisoare a fost Aurelian Bentoiu, fost subsecretar de stat în cadrul Ministerului de Justiție de-a lungul anilor `30-`40. Ca licean a publicat câteva versificații, dar aspirațiile profesionale s-au îndreptat către universul juridic, în acest sens reușind să-și clădească o carieră strălucită de avocat și om de stat. Epurat din barou și arestat în octombrie 1948 pentru întreaga activitate liberală desfășurată, Bentoiu a început să conceapă poezii în mod sistematic după finalizarea anchetelor, iar debutul l-a înregistrat cel mai probabil în luna mai 1950, în penitenciarul Craiova. Aceeași preocupare a continuat-o și în cea de-a doua detenție, în timpul căreia a decedat⁸⁷.

În contactul cu reclusiunea, extrem de relevantă este și reacția Despei Olariu, medic internist de origine aromână. Până la acel moment experimentase o infimă activitate literară, în timpul liceului, când a publicat două poezii într-o revistă

⁸³ Viorel Gheorghită, *Et ego. Sărata, Pitești, Gherla, Aiud*, 215. Alin Mureșan, *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, ediția a II-a revăzută și adăugită (Iași: Editura Polirom, 2011), 320.

⁸⁴ Emil Șimăndan, *Eminescu - destin, conștiință*, 84-85.

⁸⁵ AANP, fond Fișe matricole penale, fișe Andronescu Demostene, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

⁸⁶ Răzvan Gheorghe, „Exclusiv interviu: Reeducarea de la Aiud, la fel de bestială și mutilatoare ca Experimentul Pitești, de care a fost legată ombilical. Geneza, etape și fenomenologia distrugerii. Concluziile scriitorului și istoricului Demostene Andronescu, fost deținut politic pentru aproape 12 ani și ultimul poet în viață al închisorilor comuniste”, articol disponibil online la adresa <https://www.podul.ro>.

⁸⁷ Annie Bentoiu, „Poezia ca supraviețuire,” în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet 6: Anul 1948 – Instituționalizarea comunismului* (București: Editura Fundației Academice Civice, 1998), 785-788.

de mică circulație, dar și câteva articole sociale. Dând filmul vieții mai departe, anul 1952 i-a adus arestarea soțului și condamnarea acestuia la ani grei de închisoare, astfel că și ea a intrat inevitabil în contactul cu lumea deținuților politic. Așa a aflat de la cei eliberați despre poeziile detenției, un capitol cu totul inedit la mijlocul anilor '50, colportat cu discreție doar în cercurile de încredere. Prin urmare, dată fiind deschiderea literară de fond dar și situația personală prin care trecea, genul a sensibilizat-o și a determinat-o să culeagă o serie de poeme concepute de Radu Gyr și Nichifor Crainic, de la cei care le învățaseră pe de rost. Numai că în cursul anului 1958, Securitatea i-a descoperit înscrisurile, fapt care i-a atras arestarea. Dar atunci, în contextul unor anchete extrem de dure s-a produs întoarcerea bruscă spre creația literară, motivația inițială fiind aceea de a evada cumva din atmosfera de teroare. Preocuparea a rămas însă constantă de-a lungul a șase ani de închisoare executată, Olariu reușind să conceapă peste 200 de poezii, exclusiv mental⁸⁸.

Alți condamnați care și-au făcut o pasiune din ceea ce anterior a reprezentat un capitol minor au fost cel puțin Aurel Pastramagiu⁸⁹, Serafim Pâslaru și Costin Florescu (Dacus)⁹⁰.

Pe de altă parte, un poet despre care putem spune că s-a reinventat în pușcărie a fost monahul-cărturar Valeriu Anania. Deși își descoperise înclinațiile literare încă de la vârsta de zece ani, și chiar s-a afirmat ca poet inclusiv în revista *Gândirea*, Anania a pus în centrul existenței lui această vocație ca reacție față de anchetele extreme, îndurate în arestul de pe Uranus. În acele momente de teroare psihică viitorul ierarh a avut suficientă luciditate să reflecte, spunându-și: „nu știi cât ai să stai în pușcărie, un an, doi, zece. În nici un caz, acest timp nu trebuie să-ți fie sterp. Lucrează!”⁹¹. Așa a început să se sustragă timpului tensionat dintre anchete,

⁸⁸ Despa Olariu, *Lumini pe crucea mea din bezne* (București: Editura Fundației Profesor George Manu, 1995), 264. Este vorba de poeziile *Rugăciune* și *Pindule*, publicate în revista *Crucii Roșii*, filiala Bazargic (ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 12844, vol. 1, ff. 14, 48-49, 54).

⁸⁹ Aurel Pastramagiu și-a publicat prima poezie în primăvara anului 1938, în revista *Extemporalul*, a liceului Mihai Eminescu din București. În perioada martie-aprilie 1943, în timp ce era elev la Școala Navală, a mai publicat câteva poezii în revista *Elevilor Școalelor Marinei*, intitulată *Spre larg*. A creat poezii și în detenție, fără să știm cât de intensă a fost această preocupare. Din ceea ce a creat atunci i s-au publicat poeziile: *Aiud*, creată la Baia Sprie în martie 1951; *Somnolență*, creată în martie 1953 în colonia Valea Nistrului; *Tresărire*, creată în iunie 1957 la penitenciarul Gherla; *Petala*, creată în august 1957 la penitenciarul Gherla și *Miezul nopții*, creată în martie 1964 în lagărul Periprava. Constantin Aurel Dragodan (coord.), *Poeți după gratii*, Vol. I, 142-145, 150-152.

⁹⁰ Costin Florescu a compus primul acrostih la vârsta de 15 ani. A mai scris apoi încă opt în timpul participării pe frontul de Est, toate cu „caracter aviatic”. Costin Dacus Florescu, *Acrostihuri*, ediție îngrijită de Vera Maria Neagu (București: Editura Tradiție, 1995), 13-14.

⁹¹ Valeriu Anania, *Memorii*, 257.

evadând în universul său interior pentru a trăi „bucuriile inefabile ale creației”. După 6 ani de pușcărie, timp în care a versificat mental cu perseverență aproape zilnică, indiferent de locul în care se afla, a fost eliberat purtând în memorie două piese de teatru complete și o mulțime de poezii, totalizând peste zece mii de versuri⁹².

Alte cazuri deloc marginale sunt ale *versificatorilor de cursă lungă*, deținuți pentru care nu a contat estetica exprimării, întrucât au recurs la creația literară exclusiv ca la un mijloc intelectual de supraviețuire. O astfel de situație a fost determinantă pentru pastorul Richard Wurmbbrand. Cunoscut dincolo de Cortina de Fier în special datorită suferințelor îndurate pentru zelul misionar creștin, Wurmbbrand a manifestat în detenție și o latură mai puțin receptată în posteritate, respectiv aceea de *supraviețuitor prin versificație*. Dintr-o detenție de 14 ani, executată în două etape majore, trei ani i-a petrecut singur în celulă, timp în care a compus și memorat peste 350 de poeme, pentru a-și face existența mai suportabilă. La alcătuirea lor nu a avut niciun fel de pretenție estetică, recurgând la mozaicuri de cuvinte în mai multe limbi străine pentru a potrivi rimele. Dar activitatea a constituit cu siguranță un mijloc de rezistență morală, care s-a adăugat rugăciunilor și meditațiilor religioase⁹³.

În situația de a compune „mii de versuri” pentru menținerea echilibrului psihic, mai ales în condiții de izolare îndelungată, s-au regăsit și alte nume, de multe ori cu destine și identități politice total diferite. Amintim aici de Corneliu Coposu, secretar în forul conducător al PNT până la arestarea de la Tămădău⁹⁴, Ilie Tudor, apropiat de organizația legionară prin conjunctura unei susțineri sociale de care a beneficiat în anii adolescenței⁹⁵ și Lena Constante, artistă fără nicio activitate politică reală, condamnată în lotul ministrului de justiție Lucrețiu Pătrășcanu⁹⁶. De asemenea, pentru profesorul Bucur Stănescu, zecile de poezii concepute în penitenciarul Aiud au reprezentat, așa cum avea să precizeze mai târziu, niște „fișe mnemotehnice”, pentru a putea reține mai ușor o serie întreagă de dileme

⁹² Ibid., 257-258, 323.

⁹³ Richard Wurmbbrand, *Predici în celula singuratică* (Editura Stephanus, 1994), 5, 71-72. Denis Grigorescu, „Fiul pastorului Richard Wurmbbrand, unul dintre cei mai influenți creștini: «Tata a convins nemți să-i ajute pe evreii persecutați de regimul Antonescu»” articol disponibil online la adresa <https://adevarul.ro>.

⁹⁴ Corneliu Coposu, *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru* (București: Editura Anastasia, 1996), 149.

⁹⁵ Ilie Tudor, *Un an lângă Căpitan. Amintiri sfinte din lumea legionară*, ediția a V-a (Pitești: Fundația Sfinții Închisorilor, 2013), 146.

⁹⁶ În memoriile sale, artista susține că a conceput exclusiv mental patru povești și mai multe piese de teatru în versuri pentru copii, totalizând peste „peste zece mii de versuri”. Lena Constante, *Evadarea imposibilă* (București: Editura Florile Dalbe, 1996), 6, 30.

existențiale care l-au frământat de ani de zile, și la care a avut timp suficient să reflecte în condițiile reclusiunii⁹⁷.

Însă nu toți poeții au fost motivați de traumele detenției în ceea ce privește declicul inițial. Un caz aparte este al profesorului Ilie Mocanu. Fire meditativă, visase încă de mic să ajungă poet, însă poemele de închisoare le-a conceput fiind convins că acesta era limbajul cel mai apropiat de realitate prin care-și putea descrie experiențele mistice trăite în detenție, și totodată limbajul cel mai ușor de reținut pentru momentul când avea să fie eliberat⁹⁸. Pragmatismul formelor pare să fi fost și motivația lui Radu Budișteanu, legionar marcant și totodată fost ministru al Cultelor și Artelor în cursul anului 1940. Deși în libertate se îndeletnicise cu scrisul sub forma prozei filosofice, istorice și literare, experiența detenției l-a determinat să-și exprime emoțiile în versuri sub considerentul că erau redată într-o formă mai condensată și mai armonioasă, dar în același timp și mai strictă. Neavând posibilitatea uneltelor de scris, a fost nevoit să învețe totul pe de rost, activitate desfășurată mai ales în timpul nopților. Astfel, la sfârșitul unei detenții neîntrerupte de paisprezece de ani, a ajuns să înmagazineze în memorie „două volume de poezii, unul în franceză, celălalt în română”, această cantitate reprezentând mai mult de jumătate din tot ce concepute în tot acest timp⁹⁹.

Așadar, mecanismele de inițiere în actul creației se rezumă la următorul concurs de situații, de cele mai multe ori simultane: suferință îndelungată, sensibilizare, singurătate, monotonie cotidiană, stare de meditație, frământări intense și instinct de supraviețuire. Toate acestea au provocat nevoia de „evadare”, de exprimare a propriilor stări sufletești, și mai ales nevoia de a denunța inumanitatea regimului. Desigur, în condiția în care mijloacele de scris erau total prohibite, poezia a constituit opțiunea literară cea mai facilă.

BIBLIOGRAFIE

- Anania, Valeriu. *Memorii*. Iași: Editura Polirom, 2008.
- Andreca, Dumitru. *Drumuri în întuneric. Destine mehedintene 1945-1964*. București: Fundația Academia Civică, 1998.

⁹⁷ Bucur Stănescu, *Spicuri dintr-o viață chinuită* (București: Editura Ramida, 1999), 83.

⁹⁸ *Scrierile complete ale Fericitului Ilie văzătorul de Dumnezeu și viața sa, comentate de către ucenicul și fiul său întru Domnul, Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș*, Vol. I (București, 2010), 9, 25-26.

⁹⁹ Radu Budișteanu, *În secolul luminilor stinse*, traducere de Despina Skelletti Budișteanu (Madrid: Editura Carpații, 1986), 179-180. AANP, fond Fișe matricole penale, fișe matricole Budișteanu Radu, disponibile online la adresa <https://www.iicmer.ro>.

- Baci, Petru C. *Răstigniri ascunse. Mărturii*. Vol. I. București: Fundația Culturală Buna Vestire, 2004.
- Bălănescu, Gabriel. *Din împărăția morții. Cronică rezumată din închisori*. Madrid: Editura Dacia, 1981.
- Bentoiu, Annie. „Poezia ca supraviețuire.” În Romulus Rusan (ed.). *Analele Sighet 6: Anul 1948 – Instituționalizarea comunismului*. București: Editura Fundației Academice Civice, 1998.
- Brânzaș, Liviu. *Raza din catacombă. Jurnal din închisoare*. București: Editura Scara, 2001.
- Budeancă, Cosmin (coord.). *Experiențe carcerale în România comunistă*. Vol. II. Editura Polirom. 2008.
- Budișteanu, Radu. *În secolul luminilor stinse*, traducere de Despina Skelletti Budișteanu. Madrid: Editura Carpații, 1986.
- Buzilă, Boris. „Poezia după zăbrele.” În *Acasă* (Supliment săptămânal România liberă), Anul I, nr. 7 (28 aprilie 1990).
- Calciu-Dumitreasa, Gheorghe. *Viața părintelui Gheorghe Calciu Dumitreasa după mărturiile sale și ale altora*. București: Editura Christiana, 2007..
- Caraion, Ion. „Poeți și «Poezii din închisori» (I).” În *Contrapunct*, nr. 2/85.
- Călinescu, Nicolae. *Sisteme și procese de brainwashing în România comunistă*. Editura Gama, 1998.
- Constante, Lena. *Evadarea imposibilă*. București: Editura Florile Dalbe, 1996.
- Coposu, Corneliu. *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru*. București: Editura Anastasia, 1996.
- Crainic, Nichifor. *Am trecut prin iad! Mărturii din închisoare 1947-1962*. Editura Floare Albă de Colț, 2016.
- Cristea, Dumitru. *Zbucium și poezie*. Cluj-Napoca: Editura Societății Culturale Pro Maramureș ”Dragoș Vodă”, 2001.
- Cristea, Mihaela. *Experiența inițiativă a exilului. 46 de Români și prieteni ai României din țară și din lume în dialog cu Mihaela Cristea*. București: Editura Roza Vânturilor, 1994.
- Dima, Nicholas. *Călătorie spre libertate. Întâlnire cu destinul* (București: Fundația Culturală Română, 1993).
- Dima, Nicolae. *Amintiri din închisoare*. Hamilton: Biblioteca Asociația Culturală Română, 1974.
- Dumitrescu, Constantin Ticu. *Mărturie și document*, Volumul I, Partea a III-a: *Recurs la documente*. Iași: Editura Polirom, 2008.

- Duțu, Teodor. *După cincizeci de ani. Amintiri despre cei care nu mai sunt*, Vol. II. Buzău: Editura Alpha MDN, 1999.
- Eremia, Ion. *Insula Robinson. Memorial de închisoare*. București: Editura Andromeda Company, 2006.
- Ferenc jr., Visky (trad). *Prizonierii speranței. Mărturii ale celor închiși pentru credință*. Cluj-Napoca: Editura Koinonia.
- Florescu, Costin Dacus. *Acrostihuri*. Ediție îngrijită de Vera Maria Neagu. București: Editura Tradiție, 1995.
- Gheorghită, Viorel. *Et ego. Sărata, Pitești, Gherla, Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*. Timișoara: Editura Marineasa, 1994.
- Giurescu, Constantin C. *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*. Introducere de Dinu C. Giurescu, ediție îngrijită, anexe și indice de Lia Ioana Ciplea. București: Editura Fundației Culturale Române, 1994.
- Goma, Paul. *Scrisuri (1972-1998)*. București: Editura Nemira, 1999.
- Grebenea, Nicolae. *Amintiri din întuneric*. Vol. I, Editura Blassco), 2018.
- Gulan, Aurelian. *Victime și călăi. Amintiri din Gulai*. București: Editura Criterion Publishing, 2010.
- Hentea, Tiberiu. *De la Cotul Donului la Aiud*. Timișoara Editura Gordian, 1996.
- Horujenco, Constantin. *Ultima execuție*. Galați: Editura Alma, 1999.
- Iancovescu, Ioana (ed.). *Părintele Voicescu, un duhovnic al cetății*. București: Editura Bizantină, 2002.
- Ianolide, Ioan. *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*. Bacău: Editura Bonifaciu.
- Jijie, Gheorghe. *Vică Negulescu. Monografie*. Bacău: Editura Vicovia, 2009.
- Lavi, Th. *Nu a fost pisica neagră. Amintirile unui Asir Țion din România*. Tel Aviv: Editura Bronfman, 1979.
- Maier, Alexandru. *Am fost medic la Gherla. Dreptul la adevăr*, ediția a II-a. București Editura Vremea, 2009.
- Mateiaș, Virgil. *Cântece nescrise din închisoare 1948-1964*. Timișoara: Editura Gordian, 1993.
- Mironescu, Alexandru. *Poeme filocalice*. Editura Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, 1999.
- Munteanu, Alexandru Mircea. *Bucuria trecutului*. Bistrița: Editura Charmides, 2009.
- Mureșan, Alin. *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, ediția a II-a revăzută și adăugită. Iași: Editura Polirom, 2011.

- Neamțu, Augustin. *Viața după gratii și obloane*. Arad: Editura Gutenberg, 2006.
- Nicolae Balotă, „Riscul și suferința scrisului în închisoare”, *Revista* 22, nr. 31 (441) (4-10 august 1998), 7.
- Novacovici, Doru. *În România, după gratii*. Fundația pentru Tineret Buzău.
- Olariu, Despa. *Lumini pe crucea mea din bezne*. București: Editura Fundației Profesor George Manu, 1995.
- Oniga, Dumitru. *Urme. Memorii*, ediția a II-a. Câmpulung Moldovenesc: Editura Pre-Text, 2014.
- Oprea, Marius. *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*. Iași: Editura Polirom, 2008.
- Orlea, Oana. *Ia-ți boarfele și mișcă! Interviu realizat de Mariana Marin*. Cartea Românească. 1991).
- Pandrea, Petre. *Reeducarea de la Aiud*. Ediție îngrijită de Nadia Marcu Pandrea. București Editura Vremea, 2000.
- Pantazi, Ion. *Am trecut prin iad*, Ediția a II-a. Sibiu: Editura Constant, 1992.
- Pavlovici, Florin Constantin. *Tortura, pe înțelesul tuturor. Memorii*. Ediție îngrijită de Lidia Vianu. București: Editura Contemporary Literature Press, 2014.
- Pica, Ioan Victor. *Portrete de eroi și sfinți*. Editura Semne, 2003.
- Ploscaru, Ioan. *Lanțuri și teroare*. Timișoara: Editura Signata, 1993.
- Pop, Romulus. *Poezii*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 2003.
- Popa, Ilie. *Antologia liricii de detenție anticomunistă din spațiul românesc*. București: Fundația Culturală Memoria, 2016.
- Popa, Neculai. *Coborârea în Iad. Amintiri din închisorile României comuniste*. București Editura Vremea, 1999.
- Popescu, Eugen. *Crâmpie de viață. Amintiri din școli și din închisori*. Freiburg: Coresi, 1986..
- Popescu, Traian. *Catrenele Învierii. "Zarca" Aiud 1957-1958*. București: Editura Crater).
- Popescu, Traian. *File din procesul comunismului. Comunismul la judecata istoriei. Teroarea și diversiunea politică de stat*. Editura Scara, București, 2007.
- Radina, Remus. *Testamentul din morgă*. Prefață de Eugen Ionescu. București: Editura Criterion Publishing, 2010.
- Rusan, Romulus (ed.). *Analele Sighet 9: Țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*. București: Fundația Academia Civică, 2001.

- Salcia, Constantin. *A doua viață. Destăinuirile unui deținut politic*. București: Editura Perfect, 2005.
- Saul, Iancu. *Manual pentru victime*. București: Editura Cucuteni, 1996.
- Saxone, Valentin. *Speranțe în întuneric. Memorii*. București: Editura Fundației Culturale Libra, 2006.
- Stănescu, Bucur. *Spicuri dintr-o viață chinuită*. București: Editura Ramida, 1999.
- Stănescu, Gheorghe. *Jurnal din prigoană. Securitatea Constanța. Peninsula – Valea Neagră, Aiud, Mina Cavnic, Gherla, Jilava, Iași. 1952-1955*. București: Editura Venus, 1996.
- Steinhardt, Nicolae. *Convorbiri cu Zaharia Sângeorzan și Nicolae Băciuț*. București: Editura Polirom, 2015.
- Stroe, Adrian. *Un debitor al timpului: Petre Strihan*. București: Editura Militară, 2020.
- Șimăndan Emil. *Eminescu – destin, conștiință. Vioarele Gheorghii în dialog cu Emil Șimăndan*. Arad: Editura Fundației Ioan Slavici, 2000.
- Tertulian Langa, *Trecând pragul tăcerii. O carte document*, ediția a III-a (Târgu-Lăpuș: Editura Galaxia Gutenberg, 2010), 323.
- Timaru, Mihai. *Memorial din Cotul Carpaților...* București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005.
- Toma, Filaret N. *Pe drumul pavat cu ghimpi*. Suceava: Editura Lidana, 2013.
- Tomaziu, George. *Jurnalul unui figurant*. București: Editura Univers, 1995.
- Trifoiu, Nicolae. *Pagini literare. Amintiri și evocări*. Cluj Napoca: Editura Napoca Star, 2001.
- Tudor, Ilie. *Un an lângă Căpitan. Amintiri sfinte din lumea legionară*, ediția a V-a. Pitești: Fundația Sfinții Închisorilor, 2013.
- Țepelea, Gabriel. „Secvențe de galeră.” *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 8.
- Vasiliu, Virgil. *Mărturia poeziei*. Fundația Regală Universitară Carol I, 1957.
- Văsii, George. *Surghiunul miresei. Poezii*. Piatra Neamț: Editura Solteris, 2012.
- Vodă, Eugenia. „Grigore Popa: Pentru mine calvarul a început la 35 de ani și s-a terminat la 80.” În *România literară*, Anul XXIII, nr. 35 (30 august 1990): 12-13.
- Wurmbbrand, Richard. *Predici în celula singuratică*. Editura Stephanus, 1994.